

**ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО,
ФІНАНСОВОГО
ТА ЕКОНОМІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ
ЕКОНОМІКИ**

МОНОГРАФІЯ

Дніпро
Пороги
2021

УДК 330.3.
П 78

*Рекомендовано вченою радою
Національної металургійної академії України
(протокол № 2 від 22.02.2021 р.)*

Рецензенти:

Бондарчук М.К. - д-р. екон. наук, проф., Національний університет «Львівська політехніка»

Корнєв М.В. д-р. екон. наук, проф., Університет митної справи та фінансів

Череп А.В. – д-р. екон. наук, проф., академік АЕН України, Запорізький національний університет

Головні редактори

Савчук Л.М. – к.е.н., професор,

Бандоріна Л.М. - к.е.н., доцент

Національна металургійна академія України

Колектив авторів

П 78 Проблеми правового, фінансового та економічного забезпечення розвитку національної економіки: монографія /за ред. Л.М. Савчук, Л.М. Бандоріної. – Дніпро: Пороги, 2021. – 384 с.

ISBN 978-617-518-397-7

Монографія виконана в межах тем дослідження «Методологія соціально-економічного, інформаційного та науково-технічного розвитку регіонів, галузей виробництва, підприємств та їх об'єднань» державний реєстраційний номер 0116U006782 та «Методологія управління підприємствами різних організаційно-правових форм та форм власності» державний реєстраційний номер 0107U001146 і розрахована на широке коло вітчизняних фахівців, науковців. Представлено результати досліджень щодо сучасних проблем фінансового та економічного забезпечення розвитку національної економіки в розрізі галузей та територій.

Матеріали монографії подано в авторській редакції.

*При повному або частковому відтворенні матеріалів даної монографії
посилання на видання обов'язкове.*

*Представлені у виданні наукові доробки та висловлені думки
належать авторам.*

ISBN 978-617-518-397-7

© Колектив авторів, 2021

РОЗДІЛ 1. ЕКОНОМІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ У СФЕРІ МІЖНАРОДНОГО БІЗНЕСУ: ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОЇ СИСТЕМИ РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТУ

1.1. Концептуальні підходи до визначення сутності та функцій ризику у зовнішньоекономічній діяльності підприємства

Сучасний розвиток економіки України в період кардинальної зміни економічних та політичних пріоритетів міжнародного співробітництва обумовлюють необхідність розробки дієвих механізмів зовнішньоекономічного розвитку національних суб'єктів господарювання. В умовах глобалізації питання стосовно організації діяльності підприємств локалізовано є неактуальним через інтенсифікацію зовнішньоекономічних зв'язків, посилення взаємодії та взаємозалежності між компаніями різних країн. Однак не можна нехтувати такими проблемами, що пов'язані з міжнародним економічним співробітництвом, як виникнення, оцінювання та управління ризиками.

Теоретичне підґрунтя дослідження сутності та видів ризиків сформовано ще за часів класичної політичної економії А. Сміта, Д. Рікардо, Дж. С. Мілля, С. Сеньора, а потім в роботах А. Маршалла, Дж. Кейнса та інших науковців, що свідчить про еволюційність зазначеної проблематики. На теперішній час проблемами управління ризиками в цілому та ризиками у зовнішньоекономічній діяльності підприємств займаються такі закордонні та вітчизняні вчені як Н. Бондаренко, І. Бланк, Ю. Булгаков, С. Вайн, Е. Валдайцев, Г. Вербицька, В. Вітлінський, Т. Головач, В. Гранатуров, Ю. Кубинець, І. Івченко, В. Лук'янова, О. Мاستикаш, Н. Машина, М. Рогов, В. Севрук, О. Устенко та інші. Однак на сьогодні важливими є питання розробки дієвих заходів з оцінки та управління ризиками у сфері міжнародного бізнесу, яка є найбільш непрогнозованою та динамічною. Особливо це стосується сьогоdnішніх умов функціонування світової економіки та й людства у цілому в умовах світової пандемії Covid 19, яка кардинально змінила суспільний світогляд на глобальна проблеми людства, і вимусила окремі країни,

регіони, регіональні об'єднання гнучко пристосовуватись до нових умов. Не виключенням є й окремі суб'єкти господарювання, діяльність яких спрямована на іноземні ринки.

Слід зазначити, що підприємницька діяльність неодмінно пов'язана з небезпеками, які загрожують майновим інтересам суб'єктів господарювання. Ризик характеризується як небезпека виникнення непередбачуваних втрат очікуваного прибутку, майна або коштів у зв'язку з випадковою зміною умов економічної діяльності, несприятливими обставинами. Його величина вимірюється частотою, ймовірністю виникнення того чи іншого рівня втрат. Тому об'єктивним елементом у прийнятті будь-якого господарського рішення є ризик через певну невизначеність (більшою чи меншою мірою) зовнішнього середовища функціонування суб'єкта господарювання.

Не зважаючи на наявний взаємозв'язок між ризиком та невизначеністю, між ними є і значні відмінності, пов'язані з імовірністю настання результатів рішення чи подій. Ризик можна розглядати як різновид невизначеної ситуації (події, обставини тощо), коли настання подій імовірно і може бути визначене. У такому разі об'єктивно існує можливість оцінити ймовірність подій, які приблизно виникають у результаті спільної діяльності партнерів з виробництва, відповідних конкурентів чи суперників, впливу природного середовища на розвиток економіки, впровадження науково-технічних досягнень тощо. Таким чином, ризик виникає за таких умов:

- наявності невизначеності;
- необхідності вибору альтернативних рішень;
- можливості оцінити ймовірність здійснення цих рішень.

Теоретичне дослідження сутності ризику дозволило виявити:

по-перше, актуальність даної проблематики протягом тривалого часу – це дає можливість розглядати ризик у ретроспективі;

по-друге – відсутність єдиного підходу щодо визначення змістовності ризику загалом, що ускладнює визначення сутності ризику у зовнішньоекономічній діяльності, оскільки ці два поняття мають одну змістовну основу.

Еволюційність ризику на сьогодні доведена науковцями з історії міжнародних економічних відносин, які відносять перші

випадки появи ризиків до I тисячоліття до нашої ери, коли у Стародавньому Римі ризик вже мав економічне пояснення та враховувався при здійсненні зовнішньоторговельних операцій. При зародженні товарно-грошових відносин ризик стає економічною категорією. В якості економічної категорії ризик розглядається як подія, що може відбутися чи не відбутися і спрямована на привабливу мету, досягнення якої пов'язане для людини з елементами небезпеки, загрозою втрати чи неуспіху.

Для розуміння природи підприємницького ризику фундаментальне значення має зв'язок ризику і прибутку. А.Сміт у «Дослідженнях про природу і причини багатства народів» відзначав, що досягнення навіть звичайної норми прибутку завжди пов'язане з більшим чи меншим ризиком [16, с. 20].

Велике значення має дослідження класичних та неокласичних концепцій підприємницького ризику.

В класичних концепціях ризику найбільш відомими є концепції Д. Мілля і С. Сеньора, які визначали в структурі прибутку підприємця відсоток ризику як частку на вкладений капітал, заробітну плату капіталіста і плату за ризик як відшкодування можливих збитків, пов'язаних з підприємницькою діяльністю [16, с.20]. Відповідно до цього ризик ототожнювався з математичним очікуванням утрат, які можуть відбутися в результаті ухвалення рішення.

У наукових роботах А. Маршалла, представника неокласичної концепції, при розподілі прибутку враховувався і процент за ризик. На думку вченого, ризик – підприємницька заслуга, він не розглядається лише як імовірність втрат [16, с.21].

У теорії державного регулювання економіки Дж. М. Кейнса ризик розглядається як частина вартості, пов'язана з можливими витратами, що виникли через непередбачені зміни ринкових цін, надмірну спрацьованість оснащення чи ризиком унаслідок катастроф. При цьому відмінністю теорії Дж. М. Кейнса є акцентування уваги на фінансових ризиках [17, с. 36].

Якісно нове трактування ризику запропонував американський економіст Ф. Найт, відповідно до якого ризик – не просто матеріальний збиток, а наслідок невизначеності прибутку. На думку авторів, саме концепція Ф. Найта є першим кроком до розробки сучасної теорії фінансового ризику, головна мета якої – оптимізація функції ризику [16, с. 21].

В якості сучасної теорії ризику розглядається теорія Г. Маркевича і В. Шарпе, згідно з якою всі учасники фінансового ринку мають дві мети: по-перше, підвищення рівня очікуваного доходу; по-друге, зниження рівня ризику ступенем невизначеності доходу [16, с.21]. Розв'язання цих двох завдань можливе лише за умови створення ефективного інвестиційного портфеля для певного фондового ринку в єдиному варіанті. Саме Г. Маркевич запропонував вважати показником рівня ризику відхилення очікуваного значення випадкової величини (прибутку) від її середнього значення – варіацію і стандартне відхилення. Далі розробляв теорію Г. Маркевича В. Шарпе. У 60-х роках минулого сторіччя він зробив надбанням гласності свою модель цін ринку капіталів. Принциповим внеском В. Шарпе в теорію ризиків був розподіл загального ризику на дві умовні частини: систематичний ризик як наслідок загальноекономічних зрушень і специфічний – як результат господарської діяльності окремого підприємства.

На думку авторів, ризик – це складне явище, що має безліч розбіжних, а іноді й протилежних реальних обґрунтувань, що і обумовлює можливість існування значної кількості концептуальних підходів щодо визначення поняття ризику, аналіз яких наведено у таблиці 1

Так, у роботі І.А. Бланка ризик є потенційною, чисельно вимірною можливістю втрати. Поняттям ризику характеризується невизначеність, пов'язана з можливістю виникнення в ході реалізації проекту несприятливих ситуацій і наслідків [1].

І.Ю. Івченко розглядає ризик як вірогідність виникнення втрат, збитків, недонаходжень планованих доходів, прибутків [16]. Г.Л. Вербицька визначає ризик як невизначеність наших фінансових результатів у майбутньому [3].

У науковому посібнику А.П. Кисельова ризик розглядається як вартісний вираз події вірогідності, що веде до втрат [18].

З точки зору М.М. Клеменюк, ризик – це ступінь невизначеності отримання майбутніх чистих доходів [19].

Розглядаючи ризики в економіці, Л.Н. Темпан визначає, що ризик – шанс несприятливого результату, небезпека, загроза втрат і пошкоджень [36].

Таблиця 1

Аналіз існуючих підходів щодо визначення сутності ризику та ризику зовнішньоекономічної діяльності

Автор	Зміст поняття	Критерії аналізу			
		врахування невизначеності ситуації	врахування кількісної оцінки	врахування якісної оцінки	Врахування можливих фінансових втрат
1	2	3	4	5	6
Ризик – це:					
І. А. Бланк	потенційна, чисельно вимірна можливість утрати	-	+	-	+
І. Ю. Івченко	вірогідність виникнення втрат, збитків, недонадходжень планованих доходів, прибутків	-	+	-	+
Г. Л. Вербицька	невизначеність наших фінансових результатів у майбутньому	+	-	-	+
А. П. Кисельов	вартісний вираз події вірогідності, що веде до втрат	-	-	-	+
Е. А. Уткін	вірогідність втрати цінностей (фінансових, матеріальних товарних ресурсів) у результаті діяльності	-	-	-	+
Л. Н. Темпан	шанс несприятливого результату, небезпека, загроза втрат і пошкоджень	+	-	-	+
М. М. Клеменюк	ступінь невизначеності отримання майбутніх чистих доходів	+		-	+
В. Приходько	діяльність, пов'язана з подоланням невизначеності в ситуації неминучого вибору, у процесі якого є можливість кількісно і якісно визначити	+	+	+	+

Продовження табл. 1

1	2	3	4	5	6
	ймовірність досягнення передбачуваного результату, невдачі і відхилення від мети				
Ризик у зовнішньоекономічній діяльності – це:					
М. І. Григор'єва	обставини, що можуть сприяти виявленню причин нездійснення зовнішньоекономічної угоди підприємства.	+	-	-	-
А. Свідерська	можливість позитивних та негативних відхилень від прогнозованого бажаного результату прийнятих рішень, пов'язаних з інтеграцією вітчизняного підприємства у світову економіку та здійсненням зовнішньоекономічних угод	+	+	+	+
Н. Є. Стрельбіцька	особлива категорія ризиків, що трапляються лише тоді, коли підприємство здійснює зовнішньоекономічні операції	+	-	-	-

На думку Е.А. Уткіна, ризик є вірогідністю втрати цінностей (фінансових, матеріальних товарних ресурсів) у результаті діяльності, якщо обстановка й умови проведення діяльності змінюватимуться в напрямі, відмінному від передбаченого планами і розрахунками [38].

У статті В. Приходько ризик визначається як діяльність, пов'язана з подоланням невизначеності в ситуації неминучого вибору, у процесі якого є можливість кількісно і якісно визначити ймовірність досягнення передбачуваного результату, невдачі і відхилення від мети [32].

У контексті зовнішньоекономічної діяльності розгляд ризику є достатньо проблемним питанням, що пов'язано як зі

спільною змістовною основою з поняттям «ризик», так і з недостатнім акцентуванням уваги науковців саме на проблематиці їх виокремлення та врахування особливостей функціонування міжнародного середовища.

У науковій статті М.І. Григор'євої ризику при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності розглядаються як обставини, що можуть сприяти виявленню причин нездійснення зовнішньоекономічної угоди підприємства. Для того щоб підприємство мало змогу аналізувати істотність того чи іншого чинника ризику і достатність вжитих запобіжних заходів, ризик повинен бути виражений у самостійних показниках [8, с. 192].

А. Свідерська під зовнішньоекономічним ризиком пропонує розуміти можливість позитивних та негативних відхилень від прогнозованого бажаного результату прийнятих рішень, пов'язаних з інтеграцією вітчизняного підприємства у світову економіку та здійсненням зовнішньоекономічних угод [34, с. 114].

У навчальному посібнику Н.Є. Стрельбіцької ризику зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) – це особлива категорія ризиків, що трапляються лише тоді, коли підприємство здійснює зовнішньоекономічні операції. Ризику ЗЕД є специфічними, тому в світовій практиці деякі види таких ризиків страхують. Окрім того, при різних видах ЗЕД підприємства мають справу з різними видами ризиків [20, с.48]. На думку науковця, основними факторами, що визначають ризику ЗЕД, є:

на макрорівні: зниження темпів економічного зростання, інфляція, погіршення торгового і платіжного балансу країни, збільшення державного боргу (внутрішнього та зовнішнього), зменшення золотовалютних резервів, міграція капіталу, зміни у законодавстві країни-боржника (обмеження й заборона), політичні події;

на мікрорівні: погіршення господарсько-фінансового стану контрагента, неплатоспроможність покупця чи позичальника, нестабільність курсу валюти ціни (кредиту) і валюти платежу, коливання відсоткових ставок, ступінь довіри до контрагента [20, с. 49].

Сутність економічного ризику втілюється у функціях, які він виконує при здійсненні господарської діяльності в умовах невизначеності.

Функція ризику – зовнішній вияв дії ризику на параметри соціально-економічної системи та її окремі складові (суспільство, спільноти людей, економіку, галузь, підприємство тощо).

В економічній літературі, зокрема у книзі «Економічні ризики» І.Ю. Івченко[16], а також інших наукових роботах [2; 5; 6; 29; 30] виділяють наступні функції ризику:

інноваційну, яка передбачає стимулювання пошуку нетрадиційних розв’язань проблем, що стоять перед підприємствами;

регулятивну (управлінську), яка має суперечливий характер і виступає у двох формах: конструктивній і деструктивній. Конструктивна форма полягає в тому, що здатність ризикувати – один зі шляхів успішної діяльності підприємця. Однак якщо рішення приймається в умовах неповної інформації, ризик може виступати як дестабілізуючий фактор (деструктивна форма);

захисну, проявом якої є визначення ризику як природного стану для підприємця при здійсненні своєї діяльності, а, отже, і природного відношення до виникнення втрат внаслідок настання ризику;

аналітичну, яка передбачає можливість вибору з декількох альтернатив найбільш рентабельного та найменш ризикованого рішення.

В роботах таких науковців як В.В. Шахов [40], Н.В. Хохлов [39], М.А. Рогов [33] виділяють дві основні функції ризику (табл.2).

Таблиця 2

Аналіз функцій ризику

Функція	Аспект вияву	Підфункції
Регулятивна	Конструктивний	Інноваційна
		Аналітична
		Контрольна
		Створення підприємницького доходу
	Деструктивний	Попереджувальна
		Репресивна
Захисна	Історико-генетичний	Стабілізуюча
		Зберігаюча
	Соціально-правовий	Соціально-економічна
		Правова

Реалізація регулятивної функції полягає у постійному вивченні ситуації, прогнозуванні ступеня ризику, коригуванні вже прийнятих рішень, регулюванні діяльності загалом. Дана функція проявляється у двох формах – конструктивній і деструктивній, що і визначає її суперечливий характер. Конструктивність виявляється в тому, що ризик при здійсненні економічних завдань виконує роль своєрідного каталізатора, оскільки йому притаманні активність, спрямованість у майбутнє, пошук новаторських рішень.

Виокремлюють такі види конструктивного аспекту регулятивної функції ризику: інноваційний (стимулювання пошуку шляхів нетрадиційного розв'язання проблем, що постають перед суб'єктом ризику); аналітичний (необхідність аналізу альтернативних варіантів подолання ризикових ситуацій і вибору оптимального); контрольний (створення умов для оцінювання, прогнозування ризику та управління ризиковою ситуацією); створення підприємницького доходу (окреслює мету прийняття ризику суб'єктом).

Ризик, зорієнтований на одержання суспільно значущих результатів неординарними, новими способами за невизначеності та в ситуації негайного вибору дає змогу долати консерватизм, психологічні бар'єри, стереотипи, що гальмують суспільний розвиток перед упровадженням нових, перспективних видів діяльності. Ці властивості ризику мають важливі економічні, політичні та духовно-моральні наслідки, оскільки прискорюють науковий і технічний прогрес, позитивно впливають на суспільну думку, духовну атмосферу суспільства.

Деструктивність регулятивної функції проявляється в тому, що прийняття та реалізація рішень із необґрунтованим ризиком призводять до волонтаризму, авантюризму. У такому разі ризик відіграє роль дестабілізуючого фактора і є сумнівним. Виокремлюють два різновиди деструктивного аспекту функції: попереджувальний (превентивний, що обґрунтовує необхідність заходів і дій, спрямованих на попередження непередбачених негативних подій та їхніх наслідків) і репресивний (який обґрунтовує необхідність заходів і дій, що обмежуватимуть можливі збитки або компенсуватимуть втрати від уже реалізованої ризикованої події). Деструктивний аспект зумовлює гальмування соціального прогресу, соціально-економічні та

моральні потрясіння, якщо за умов неповної вихідної інформації або в іншій складній ситуації вибір роблять без об'єктивного оцінювання закономірностей розвитку явищ, подій, стосовно яких приймають рішення.

Захисна функція ризику зорієнтована на пошук суб'єктом ризику (за умов невизначеності та впливу непередбачених обставин) методів попередження втрат і має два аспекти: історично-генетичний та соціально-правовий.

Історично-генетичний аспект полягає у прагненні до попередження виникнення ситуацій із високим ступенем ризику. На ранніх етапах розвитку цивілізації люди стихійно шукали засоби і форми захисту від можливих небажаних наслідків (наприклад, створювали спеціальні запасні резерви на випадок неврожаю чи військової облоги міста). Тепер така передбачливість виявляється у формі створення та функціонування фондів ризику (резервних), що сприяють стабілізації діяльності. Відповідно вирізняють два різновиди історико-генетичного аспекту захисної функції ризику: стабілізуючий (констатує тезу про те, що свідоме ставлення до ризику є врівноважуючим, стабілізуючим фактором, який зміцнює становище об'єкта ризику в соціально-економічному середовищі) та зберігаючий (стимулює накопичення тимчасово вільних ресурсів і використання їх для створення резервних фондів на випадок покриття витрат на ліквідацію негативних наслідків реалізованої ризикової ситуації).

Сутність соціально-правового аспекту захисної функції виявляється в забезпеченні права суб'єкта на ризик. Цей аспект виконує соціально-економічну (створення у процесі діяльності завдяки ризику клімату творчого пошуку і виокремлення соціальних груп ефективних менеджерів) та правову (впровадження у кримінальне, господарське й трудове законодавство країни категорії правомірного ризику) функції.

За умов значної нестабільності зовнішньої ситуації (економічних чи політичних умов функціонування об'єкта) захисна функція ризику (історично-генетичний аспект) може ставати деструктивною, що проявляється у прагненні суб'єкта ризику до швидкого (навіть миттєвого) одержання результатів (часто уявних, тимчасових переваг) і виражається в авантюрних рішеннях (дія за принципом «пан – або пропав» тощо).

Отже, функції ризику проявляються через дію ризикових факторів на параметри соціально-економічної системи та її окремі складові. Наявність різноманітних аспектів вияву основних функцій ризику (регулятивної і захисної) засвідчує всеохоплюючий вплив ризику на економіку та суспільство.

Як економічній та політичній категорії, ризику притаманні такі риси як: суперечливість; альтернативність; невизначеність.

Суперечливість як риса ризику проявляється по-різному. З одного боку, ризик орієнтований на одержання певних результатів неординарними, новими способами в умовах невизначеності і ситуації неминучого вибору. Тим самим він дозволяє переборювати консерватизм, психологічні бар'єри, які перешкоджають запровадженню нових, перспективних видів діяльності. Це, у свою чергу, сприяє здійсненню різних ініціатив, новаторських ідей, соціальних експериментів, спрямованих на досягнення успіху. З іншого боку, можлива ситуація, коли підприємець у ситуації невизначеності ринкового середовища прийматиме альтернативні рішення без урахування об'єктивних закономірностей розвитку подій та явищ. У такому разі ризик веде до суб'єктивізму, до гальмування соціального прогресу. Крім того, суперечлива природа ризику проявляється в зіткненні об'єктивно існуючих ризикованих дій з їх суб'єктивною оцінкою.

Альтернативність ризику пов'язана з виникненням необхідності вибору з декількох можливих варіантів рішень. Відсутність можливості вибору знімає розмову про ризик. Там, де немає вибору, не виникає ризикованої ситуації і, отже, не буде ризику. Альтернативність має різний ступінь складності і вимірюється різними способами. Якщо в простих ситуаціях вибір здійснюється, як правило, на підставі минулого досвіду й інтуїції, то в складних ситуаціях необхідно додатково використовувати спеціальні методи і методики.

Існування ризику безпосередньо пов'язане з невизначеністю, яка неоднорідна за формою прояву і змістом.

Отже, дослідження концептуальних засад визначення сутності ризику та ризику у зовнішньоекономічній діяльності дає можливість наголошувати на відсутність єдиного підходу щодо їх трактування та визначення функцій, що і обумовлює доцільність поглибленого аналізу існуючих і науковій літературі класифікацій ризику у зовнішньоекономічній діяльності.

1.2. Аналіз теоретичних підходів до класифікації ризиків у зовнішньоекономічній діяльності підприємства

Ризики виникають внаслідок різноманітніших причин, що зумовлює їх велику диференціацію. У науковій та навчально-методичній літературі можна виокремити три основні підходи до висвітлення різновидів (груп, підмножин) ризиків:

групування за однією ознакою класифікації з подальшим перерахуванням окремих різновидів, виділенням підмножин та класифікаційних групувань (при цьому одні і ті ж самі види ризиків можуть належати до кількох окремих підмножин);

виокремлення кількох основних ознак класифікації і детальний розгляд ризиків певного напрямку діяльності підприємства (підприємницький, виробничий, фінансовий, банківський тощо);

виокремлення незалежних ознак класифікації, що відповідають цілям, поставлених суб'єктом ризику [32].

Перший підхід ґрунтується на ієрархічному методі класифікації і передбачає послідовний поділ множини об'єктів на підпорядковані підмножини з вищого рівня до нижчого. Але запропоновані класифікатори ризиків є штучними і нестійкими (окрім вертикальних зв'язків між об'єктами ризику наявні і горизонтальні (підприємство-банк, підприємство-споживач тощо), поява нових факторів ризику вимагає повної зміни класифікатора.

Другий підхід було розроблено з метою усунення вказаних недоліків, але збереження базової підпорядкованої структури ієрархічного методу класифікації. Незакінченість у вирішенні цієї проблеми призводить до дублювання окремих видів ризику і віднесення їх одночасно до різних підмножин.

Третій підхід оснований на фасетному методі класифікації і передбачає поділ множини об'єктів на незалежні класифікаційні групування (підмножини) з використанням однієї з обраних ознак. Система класифікації може бути подана переліком незалежних фасетів (списків), які містять значення ознак класифікації.

В економічній літературі [2; 5; 6; 9; 14; 25; 26; 30; 35; 36] виокремлюють наступні види ризиків за такими критеріями (табл. 3):

Таблиця 3

Класифікація підприємницьких ризиків

Критерій класифікації	Види ризиків	Характеристика
За родом небезпеки	техногенні	спричинені господарською діяльністю людини;
	природні	не належать до діяльності людини;
	змішані	події природного характеру, ініційовані господарською діяльністю людини;
За характером діяльності	виробничі	ризики, пов'язані з можливим технічним провалом виробництва;
	комерційні	ризики, пов'язані з відсутністю комерційного успіху;
За часом виникнення	коротко-строкові	виникають на короткий термін та досить легко нівелюються;
	постійні	загроза виникнення яких сприяє формуванню стратегії управління ризиками;
Зачасом дії	ретроспективні	виникали у минулому, але їх вплив спостерігається у поточній діяльності підприємства;
	поточні	виникають у поточній діяльності підприємства;
	перспективні	вплив яких можна з певною долею ймовірності спрогнозувати;
За характером наслідків	чисті	несуть в собі втрати для підприємницької діяльності;
	спекулятивні	можуть нести в собі як втрати, так і додатковий прибуток;
За ступенем ризику	допустимі	загроза втрати прибутку від реалізації проекту, коли можливі втрати менші за розмір очікуваного прибутку;
	критичні	пов'язані з небезпекою втрати у розмірі витрат на здійснення проекту;
	катастрофічні	пов'язані з небезпекою втрат всього майна підприємства.

Згруповано авторами за [2; 5; 6; 9; 14; 25; 26; 30; 35; 36]

Для формування ефективної системи управління ризиком у зовнішньоекономічній діяльності підприємства доцільно

розглянути класифікацію ризиків за характером його обліку, у відповідності до якого розрізняють зовнішні і внутрішні підприємницькі ризики.

Ризики, які безпосередньо не пов'язані з діяльністю підприємства чи його контактною аудиторією, належать до зовнішніх ризиків. Зовнішні ризики пов'язані зі спричиненням збитків і неотриманням підприємцем очікуваного прибутку внаслідок порушення своїх зобов'язань контрагентами підприємця або через інші обставини, які не залежать від нього.

На рівень зовнішніх ризиків впливає велика кількість факторів – політичні, економічні, демографічні тощо. До зовнішніх ризиків належать:

природні (ризик стихійних лих і екологічні ризики);

загальноекономічні (ризик зміни економічної ситуації, ризик несприятливої кон'юнктури ринку, податкові ризики, ризик посилення конкуренції і галузевий ризик);

політичні (ризик націоналізації й експропріації, ризик трансферту, ризик розриву контракту, ризик воєнних дій і цивільних заворушень);

фінансові ризики, пов'язані з купівельною спроможністю грошей (інфляційні і дефляційні ризики, валютні ризики, ризик ліквідності, ризик зміни загально ринкової ставки процента).

До зовнішніх ризиків відноситься ризик стихійних лих або, форс-мажорних обставин. Він залежить як від наявності або відсутності стихійних явищ природи і пов'язаних з ними наслідків, так і від різного роду обмежень з боку держави. Обмежити вплив цих ризиків на діяльність підприємства можна тільки шляхом своєчасного інформування контрагентів про зміну обставин.

Загальноекономічні ризики – це ризики, обумовлені несприятливими змінами в економіці країни. Найпоширенішим видом загальноекономічного ризику є податковий ризик. Економічні ризики також представлені зміною рівня управління, кон'юнктурою ринку.

Податкові ризики доцільно розглядати з двох позицій – підприємця і держави. Податковий ризик підприємця пов'язаний з можливими змінами податкової політики (поява нових податків, ліквідація чи скорочення податкових пільг тощо), а також зміною величини податкових ставок. Слід зазначити, що рівень

підприємницького ризику збільшують не тільки високі ставки податків, а й нестабільність податкового законодавства, коли існує висока ймовірність того, що ставки податків можуть бути змінені, як правило, у бік збільшення. виправлення і доповнення, які постійно вносяться до законодавства, є джерелом ризику, позбавляють підприємців впевненості в надійності своєї діяльності.

Податковий ризик держави полягає в можливому скороченні надходжень у бюджет у результаті зміни податкової політики і/або величини податкових ставок. Як показала практика, держава зацікавлена у встановленні таких ставок оподаткування, які б з одного боку, не перешкождали б розвитку підприємництва, а з іншого боку, забезпечували б максимальне надходження коштів у бюджет.

Політичні ризики визначаються геополітичною, соціально-економічною ситуацією і діяльністю держави і проявляються в зміні чи порушенні умов виробничо-торговельного процесу з причин, обумовлених діяльністю міжнародних організацій, органів державного керування власної держави чи іноземних держав. Політичні ризики поділяють на групи:

ризик націоналізації й експропріації (однак складність полягає в тому, що в жодному документі юридично точно не визначається, чим відрізняється націоналізація від конфіскації);

ризик трансферту, пов'язаний з можливими обмеженнями на конвертування місцевої валюти (пов'язаний з переведенням місцевої валюти в іноземну, прикладом може служити ситуація, коли підприємство, одержуючи прибуток у національній валюті, не в змозі перевести її у валюту інвестора);

ризик розірвання контракту через дії влади країни, в якій знаходиться компанія-контрагент;

ризик воєнних дій, цивільних заворушень.

Політичний ризик умовно можна наділити на: регіональний, міжнародний, внутрішньодержавний.

Політичні ризики тісно пов'язані із зовнішньоекономічною діяльністю, а вона у свою чергу характеризується тим, що частина учасників угоди є резидентами, а частина – нерезидентами. Це породжує додаткові ризики, пов'язані з можливими розбіжностями в промислових і банківських стандартах, технологіях, техніці, ділових звичаях, культурі тощо.

Політичні й інші державні ризики супроводжують різні види підприємницької діяльності, якщо вона здійснюється за кордоном, а зовнішньоекономічна діяльність вимагає особливої уваги з боку ризик-менеджера через низку обставин:

угоди і реалізовані проекти відзначаються значним масштабом, великими і небезпечними страховими ризиками. Тому з фінансової точки зору для підприємства – учасника зовнішньоекономічної діяльності ризик найчастіше носить критичний (коли суб'єкту менеджменту загрожує втрата виторгу) чи катастрофічний (коли виникає неплатоспроможність) характер;

підвищений ризик зовнішньоекономічної діяльності пов'язаний з відмінностями правових систем держав, у яких діють підприємства-контрагенти, обмеженим обсягом інформації про підприємство-контрагента, можливістю негативного впливу третьої сторони і підприємств-конкурентів, неповнотою знання ділових звичаїв, бюрократичних особливостей, ринків іншої країни, кліматичних умов, флори і фауни іншої країни (наприклад, відомий випадок, коли місцевим гризунам дуже сподобався ізоляційний матеріал проводів, і електроустаткування було виведене з ладу) тощо;

географічною роз'єднаністю окремих елементів виробничої, транспортної, торговельної, пусконаладжувальної й інших видів діяльності, які є елементами зовнішньоекономічної угоди, що підвищує ризик несприятливих природних та інших видів впливів при реалізації проекту;

зовнішньоекономічні угоди пов'язані з необхідністю перевезення вантажів на великі відстані. У випадку якщо вантаж чи транспортний засіб містять елементи, здатні породжувати фактори ураження, це може створювати ризик як для використовуваного транспорту і вантажів, так і для сторонніх об'єктів, які знаходяться поблизу маршрутів перевезення.

Державні ризики виникають при здійсненні підприємцями-інвесторами своєї діяльності на території іноземних держав. Причинами державного ризику можуть бути нестабільність державної влади, особливості державного устрою і законодавства, неефективна економічна політика, яка проводиться урядом, етнічні і регіональні проблеми, різка поляризація інтересів різних соціальних груп тощо. Для інвестора

державні ризики в цілому визначають імовірність того, що об'єкти інвестицій будуть знищені або експропрійовані в результаті суспільно-політичних потрясінь чи погіршених умов для інвестиційної або економічної діяльності в результаті зміни законодавчої бази.

Для підприємця державні ризики означають можливість невиконання укладених міжнародних контрактів, ушкодження чи втрату майна, коштів у результаті певних соціально-політичних або економічних подій.

Державні ризики можуть бути трьох типів: соціально-політичні, макроекономічні, мікроекономічні.

Одним із рекомендованих способів аналізу рівня державного ризику є індекс BERI, який регулярно публікується німецькою фірмою BERI. З його допомогою можна визначити попередній рівень державного ризику. Аналіз проводиться чотири рази на рік приблизно сотнею експертів за допомогою методу експертних оцінок. До складу часткових показників, що підлягають аналізу, входять: ефективність економіки, яка розраховується виходячи з прогнозованої середньорічної зміни валового національного продукту (ВНП) держави; рівень політичного ризику; рівень заборгованості, який розраховується за даними Світового банку з урахуванням розміру заборгованості, якості її обслуговування, обсягу експорту, балансу зовнішньоторговельного обороту та інш.; доступність банківських кредитів; доступність короткострокового фінансування; доступність довгострокового позичкового капіталу; імовірність виникнення форс-мажорних обставин; рівень кредитоспроможності країни; сума невиконаних зобов'язань щодо виплати зовнішнього боргу [29, с. 36].

Державні ризики можуть бути структуровані на ризики конвертованості, ризики трансферту чи мораторію платежу.

Під фінансовим ризиком розуміється ризик, який виникає при здійсненні фінансових угод виходячи з того, що в ролі товару виступає або валюта, або цінні папери, або кошти. Фінансовий ризик поділяється на валютний ризик, процентний ризик, інвестиційний ризик.

Під валютними ризиками розуміють імовірність виникнення збитків від зміни обмінних курсів у процесі зовнішньоекономічної діяльності в інших країнах, а також при

одержанні експортних кредитів. Валютні ризики належать до спекулятивних ризиків, тому при втратах однією зі сторін у результаті зміни валютних курсів інша сторона, як правило, дістає додатковий прибуток, і навпаки. Таким чином, валютний ризик – це:

імовірність того, що зміна курсів іноземних валют призведе до появи у фірми збитків унаслідок зміни ринкової вартості її активів і пасивів;

невизначеність у прибутковості закордонного фінансового активу, пов'язана з невідомим задалегідь курсом, за яким іноземна валюта обмінюватиметься на валюту інвестора.

Валютний ризик містить у собі:

економічний валютний ризик – для підприємницької фірми полягає в тому, що вартість її активів і пасивів може змінюватися у більший чи менший бік через можливість зміни валютного курсу. Це також стосується інвесторів, закордонні інвестиції яких приносять дохід в іноземній валюті;

ризик переказу – має бухгалтерську природу і пов'язаний з розбіжностями обліку активів і пасивів в іноземній валюті. У випадку, якщо відбувається падіння курсу іноземної валюти, у якій виражені активи, вартість цих активів зменшується;

ризик угод – це імовірність наявних валютних збитків з конкретних операцій в іноземній валюті. Ризик угод виникає через невизначеність вартості в національній валюті операції в майбутньому.

До процентних ризиків належить небезпека втрат у результаті перевищення процентних ставок, виплачуваних із залучених коштів, над ставками з наданих кредитів, а також ризики втрат, яких можуть зазнати інвестори у зв'язку зі зміною дивідендів по акціях, процентних ставок на ринку по облігаціях, сертифікатах та інших цінних паперах. Ріст ринкової ставки відсотка веде до зниження курсової вартості цінних паперів, особливо облігацій з фіксованим відсотком. При підвищенні відсотка може початися також масове скидання цінних паперів, емітованих під нижчі фіксовані відсотки і, за умовами випуску, достроково прийнятих назад емітентом. Процентний ризик несе інвестор, який вклав кошти в середньострокові і цінні довгострокові папери з фіксованим відсотком при поточному підвищенні середньо ринкового відсотка в порівнянні з

фіксованим рівнем. Процентний ризик несе емітент, який випускає в обіг середньострокові і довгострокові цінні папери з фіксованим відсотком при поточному зниженні середньо ринкового відсотка в порівнянні з фіксованим рівнем.

Під інвестиційним ризиком, як правило, розуміють ризики, пов'язані з вкладенням коштів у цінні папери.

Кредитний ризик пов'язаний з можливістю невиконання своїх зобов'язань перед інвестором чи кредитором. Кредитний ризик залежить від зовнішніх (пов'язаних зі станом економічного середовища, кон'юнктурою) і внутрішніх (викликаних помилковими діями самого кредитора) факторів. Кредитний ризик або ризик неповернення боргу однаковою мірою стосується як банків, так і їхніх клієнтів і може бути розділений на:

- промисловий (пов'язаний з імовірністю спаду виробництва чи попиту на продукцію певної галузі);

- ризик врегулювання і постачань (обумовлений невиконанням з певних причин договірних відносин);

- ризик, пов'язаний із трансформацією видів ресурсів (найчастіше за терміном);

- ризик форс-мажорних обставин.

У науковій роботі В. Крамаренко, Н. Твердохлебова [21] та О. Дегтярьової [9, с.10] в операціях на зарубіжних ринках ризик розпадається на дві частини:

- ризик, викликаний особливостями і подіями в конкретній країні (ризик країни);

- звичайний комерційний та інвестиційний ризики, пов'язані з поведінкою контрагентів за операціями.

На думку О. Крупицької ризики експортно-орієнтованої компанії необхідно поділяти на:

- умовно некеровані (важкокеровані);

- некеровані;

- керовані (регульовані) [22, с.10].

У роботі А. Євтеєва обґрунтована потреба здійснення класифікації зовнішньоекономічних ризиків за видами ЗЕД, сферою виникнення (багаторівнева класифікація: мега-, макро-, мезо-, мікрорівень) та статтями зовнішньоторговельної угоди [11, с. 8].

У дослідженні О. Єрмакової, В. Сазонова та П. Вінник виділено дві групи ризиків ЗЕД:

ризики, пов'язані з умовами контракту (підгрупи – за статтями зовнішньоекономічного контракту);

ризики, зовнішні відносно контракту [13, с.36].

На думку Л. Маханець, для кожного з видів ЗЕД (зовнішньоторговельна, фінансова, виробнича та інвестиційна діяльності) можна виокремити ризики, притаманні даному виду діяльності. Водночас, усі види ЗЕД обтяжені метасистемним ризиком [29, с.8].

Е. Волкодаєва та Л. Ханбікова класифікують ризики при проведенні зовнішньоекономічних операцій за характером обліку та за джерелом виникнення (суб'єктивні та об'єктивні) [5, с.27].

Ризики ЗЕД, на думку О. Лев'якова, слід класифікувати за сферою виникнення, можливістю передбачення та контролю, територією виникнення та сферою прояву [25].

Д. Єчкалов розподіляє ризики за напрямками ЗЕД на залежні й незалежні та здійснює подальшу класифікацію за сферами та секторами [12, с.16].

У роботі О. Іващенко серед первинних класифікаційних ознак зосереджено увагу на таких, як час виникнення, характер обліку та характер наслідків [15].

М. Левченко теж бере за основу сфери діяльності, виокремлюючи таким чином три складові внутрішнього ризику ЗЕД – виробничу, фінансову та інвестиційну й відповідно до цього підходу класифікує ризики ЗЕД. До зовнішніх ризиків науковець відносить політичні, макроекономічні, законодавчі [24].

У навчальному посібнику Н.Є. Стрельбичької пропонується розглядати вісім видів ризиків зовнішньоекономічної діяльності:

ризик країни;

митний ризик;

валютний ризик;

ризики міжнародного маркетингу;

ризики міжнародних перевезень (транспортний ризик);

ризик міжнародного контракту;

ризики, пов'язанні з іноземним контрагентом;

ризики міжнародного конкурентного середовища [20, с. 49-

51].

Авторами вбачається за необхідно розгляд саме даної класифікації більш детально.

Ризик країни чи суверенний ризик (політичний ризик) характеризує залежність діяльності контрагентів від соціально-економічної та політичної ситуації в їхніх країнах. Тому їх поділяють на макроекономічні й макрополітичні. До макроекономічних ризиків відносять, наприклад, неочікуване для іноземних контрагентів введення заборони на конвертацію валюти, що може спричинити невиконання зобов'язань одним із контрагентів, що може завдати збитків. До макрополітичних ризиків відносять, в основному, зміни законодавства в державі одного з контрагентів, що може спричинити збитки іншому. Суверенні ризики неможливо передбачити за допомогою теорії ймовірності, тому їх не страхують. Однак можна певною мірою спрогнозувати цей вид ризиків ЗЕД за допомогою, наприклад, методу історичного порівняння.

Митний ризик пов'язаний із виникненням проблем при процедурі митного оформлення. В межах даного ризику можливі труднощі з вчасним та повним поданням правильно заповнених документів митному брокерові, з отриманням дозволу на вивезення товару за кордон, а також труднощі після отримання цього дозволу (наприклад, неочікувана заборона на вивезення товару внаслідок неправильного оформлення митних документів). Цей ризик, як правило, не страхують, однак його також можна спрогнозувати певною мірою за допомогою методу історичного порівняння.

Валютний ризик пов'язаний із істотними змінами валютних курсів між датою укладення контракту і датою здійснення імпортером платежу за контрактом, а також із можливим зростанням інфляції, що призводить до зниження курсу національної валюти стосовно валюти контракту. Для попередження негативних наслідків валютного ризику контрагенти з різних країн застосовують, як правило, хеджування.

Ризики міжнародного маркетингу виникають унаслідок неефективної діяльності спеціаліста з маркетингу суб'єкта ЗЕД. До таких ризиків відносять:

помилковий вибір цільового сегмента;

розроблення неефективних заходів для просування продукції підприємства на світовий ринок;

помилковий розрахунок цін на продукцію підприємства тощо.

Ризики міжнародних перевезень (транспортні ризики), пов'язані з виникненням різних проблем при транспортуванні вантажу. До цього виду ризиків відносять:

ризик, пов'язаний із форс-мажорними обставинами;

ризик, пов'язаний із частковим пошкодженням чи повною втратою товару при його транспортуванні;

ризик, пов'язаний із експедиторською компанією тощо.

Ризики міжнародного контракту пов'язані зі збитками внаслідок неналежного укладання контракту, наявністю у ньому помилкових чи невігідних пунктів тощо. До таких ризиків відносять:

втрати внаслідок невідповідності кількості та якості товару умовам контракту;

втрати внаслідок порушення термінів поставки товару;

неправильні умови упакування і маркування товару тощо.

Ризики пов'язані з іноземним контрагентом, до яких відносять:

зіткнення з одноденною фірмою;

зіткнення з шахрайськими організаціями;

виникнення проблем та збитків у зв'язку з недобросовісністю іноземного контрагента тощо.

Ризики міжнародного конкурентного середовища, тобто функціонування на світовому ринку певного товару великих конкуруючих корпорацій, що, як правило, ускладнює вихід на даний ринок підприємством малого та середнього бізнесу.

При виході окремих суб'єктів господарювання на світові галузеві ринки розглянуті вище ризики можуть модифікуватись і значно посилюватися, насамперед, під впливом закордонного соціально-економічного середовища. В результаті цього у світовій торгівлі виникають наступні види ризиків:

господарсько-правові ризики, пов'язані з національними відмінностями в законах та інших нормативних актах, що регулюють зовнішньоекономічну діяльність;

політичні ризики, які пов'язані зі зміною політичної ситуації у тій чи іншій країні. Наприклад, прихід до влади нового

уряду та введення з його ініціативи обмежень на експорт, імпорт, ембарго на товари;

міжнародні ризики, обумовлені діями міжнародних економічних та фінансових організацій, які вводять у дію нові умови торгівлі, міжнародні стандарти, режими заборонних чи заохочувальних заходів у міжнародній торгівлі.

Безпосередньо у зовнішній торгівлі кожної країни, особливо при експортно-імпортних угодах, їх укладенні та виконанні виникають наступні ризики:

ризик невиконання угод міжнародного контракту (терміни поставки, невідповідність кількості, якості);

ризик невиконання зобов'язань за взаємними платежами чи так званий кредитний ризик;

валютний ризик, що виникає у зв'язку з постійним коливанням валютних курсів;

збутовий ризик, пов'язаний із коливанням попиту на експортні та імпортні товари в країні чи в окремому сегменті іноземного ринку;

ціновий ризик виникає через постійні зміни світових цін;

комерційний ризик проявляється у недобросовісності чи неплатоспроможності населення країни-імпортера та недоотриманні прибутку;

виробничо-технічний ризик пов'язаний із тим, що нема змоги використати придбані на світовому ринку ліцензії, патенти, «ноу-хау» чи відповідно налагодити придбане обладнання [20, с. 50-51].

На основі проведеного аналітичного дослідження класифікації видів ризиків авторами розроблена та запропонована узагальнена та систематизована класифікація ризиків, яка, на відміну від існуючих:

1) враховує максимально можливу кількість критеріальних ознак;

2) може використовуватись для суб'єктів різних рівнів та форм господарювання;

3) сприяє обґрунтованому вибору факторів виникнення ризиків на різних етапах діяльності суб'єкта господарювання;

4) дає змогу гнучко адаптуватись у процесі виявлення, оцінки та аналізу ризиків за різними ознаками та розробляти

реальні (превентивні) заходи щодо управління ними з урахуванням їх особливостей та напрямів прояву

В таблиці 4 наведена узагальнена систематизація ризиків ЗЕД за класифікаційними ознаками (критеріями).

Таблиця 4

Узагальнена систематизація ризиків ЗЕД

Класифікаційний підхід	Види ризику
1	2
Рівень виникнення	Фірмовий (мікрорівень); Галузевий; Міжгалузевий; Регіональний; Державний; Глобальний (світовий)
За сферою виникнення	Зовнішні; Внутрішні
За рівнем прийняття рішень	Макроекономічні (глобальні); Мікроекономічні (локальні).
Щодо аспекту прояву	Психологічні; Соціальні; Медико-біологічні; Юридичні тощо.
За типом	Раціональні (обґрунтовані); Нераціональні (необґрунтовані); Авантюрні (азартні).
Щодо кількості осіб, які приймають рішення	Індивідуальні; Групові; Масові.
Щодо ситуації	Стохастичні (на умовах імовірності виникнення); Невизначені (на умовах невизначеності); Конкурентні (на умовах конфлікту чи конкуренції).
За часом виникнення	Короткотермінові; Постійні.
За рівнем витрат	Мінімальні; Середні; Оптимальні; Максимальні чи допустимі; Критичні; Катастрофічні.

Продовження табл. 4

1	2
За ступенем правомірності	Правомірні (виправдані); Неправомірні (невиправдані).
За можливістю страхування	Ризики, від яких можна застрахуватися; Ризики, від яких неможливо застрахуватися.
Видові	Пожежі, збої комп'ютерів, стихійні лиха, техногенні аварії, інфляція тощо.
Щодо об'єктивності	Із об'єктивною ймовірністю; Суб'єктивною ймовірністю; Суб'єктивно-об'єктивною ймовірністю.
З урахуванням фактора часу	Статичні; Динамічні.
Щодо часу прийняття рішень	Випереджувальні; Своєчасні; Запізнілі.
Можливий фінансовий результат	Чисті; Спекулятивні.
Причини (рід небезпеки), що викликають несприятливі події	Соціально-політичні; Адміністративно-законодавчі; Виробничі; Комерційні; Фінансові; Природно-екологічні; Демографічні; Геополітичні.
Характер діяльності	Виробничі; Комерційні.
Об'єкти, на які спрямовані ризики	Життя та здоров'я громадян; Майнові ризики.
За часом дії	Ретроспективні; Поточні; Перспективні.
Зв'язок із підприємницькою діяльністю	Підприємницькі; Не підприємницькі.
Належність до країни функціонування господарського суб'єкта	Внутрішні; Зовнішні.
Причини виникнення	Невизначеність майбутнього; Нестача інформації; Суб'єктивний вплив.

Для сфери міжнародного бізнесу автори вважають доцільними акцентувати увагу не тільки на ризиках міжнародного економічного середовища у цілому, а, в першу чергу, на загальноекономічних ризиках, які зумовлені несприятливими змінами в економіці країни партнера, країни підприємства та економічними процесами глобального рівня. До макроекономічних доцільно віднести такі ризики:

валютні (курсових різниць), виникають унаслідок коливань валютних курсів у процесі здійснення зовнішньоекономічних контрактів;

ринкові, пов'язані з конкуренцією з боку інших виробників, зниженням попиту на товар на обраному зовнішньому ринку, зниженням світових цін на продукцію підприємства, зростанням світових цін на імпортовані ресурси;

інфляційні, пов'язані з можливістю зміни реальної вартості інвестованого за кордоном капіталу, а також доходів від здійснення зовнішньоекономічних операцій;

інші загальноекономічні ризики, що стосуються рівня економічної злочинності в країні партнера, рейдерства, дефолту країни та ін.

Отже, розглянуті сутнісні характеристики та класифікація ризиків дозволяють проаналізувати існуючі методи оцінки ризиків для розробки і реалізації ефективної стратегії управління ризиками підприємства.

1. 3. Методичне забезпечення оцінки ризиків зовнішньоекономічної діяльності підприємства

Оцінка зовнішньоекономічних ризиків промислових підприємств пов'язана безпосередньо з результатами їх діяльності на зовнішніх ринках, з їх виживанням та розвитком. Для того, щоб промислове підприємство мало змогу аналізувати істотність того чи іншого фактору ризику і достатність прийнятих запобіжних заходів, ризик повинен бути виражений у самостійних показниках [16].

Концептуальний підхід до управління та оцінки ризиків зовнішньоекономічної діяльності полягає у виявленні можливих наслідків здійснення зовнішньоекономічних операцій

промислових підприємств, у реалізації такої системи оцінювання ризиків в сфері зовнішньої економіки, яка дозволяє своєчасно виявляти негативні ймовірні результати і максимально використовувати шанси на одержання високого доходу. Але обов'язковим для аналізу таких видів ризиків є дотримання загального процесу оцінки, який дасть змогу виявити не тільки ризики зовнішньоекономічної діяльності, але і внутрішні ризики, які можуть істотно вплинути на результати діяльності підприємства [14; 27].

В якості загальних причин виникнення ризиків зовнішньоекономічної діяльності розглядають постійну нестабільність економічних процесів в країнах світового співтовариства, недостатню кількість інформації про стан економіки країн світу, відсутність чітких цілей діяльності підприємства-експортера.

На сьогодні на оцінку ризику зовнішньоекономічної діяльності промислового підприємств впливають такі умови:

значний накопичений досвід великих промислових підприємств у сфері міжнародного бізнесу щодо виявлення, оцінки, аналізу та врахування ризиків при виході на нові ринки збуту, а також розширенні існуючих ринкових сегментів;

збільшення обсягів міжнародної контрактної діяльності, що обумовлює більш детальний аналіз та оцінку виявлених та прогнозування можливих ризиків;

посилення макрорівневого впливу на зовнішньоекономічну діяльність підприємств через систему тарифних та нетарифних бартерів, ініціювання антидемпінгових та антисубсидійних розслідувань тощо;

Оцінка ризику зовнішньоекономічної діяльності підприємства являє собою сукупність регулярних процедур аналізу ризику та будується на загальному вивченні економічної діяльності підприємства і середовища його функціонування на предмет джерел ризику, аналізі зовнішніх і внутрішніх факторів ризику, визначенні показників оцінки рівня ризику, а також у встановленні механізмів і моделей взаємозв'язку показників і факторів ризику. На основі аналізу наукових підходів до комплексної оцінки ризиків ЗЕД, авторами пропонує використовувати узагальнена послідовність оцінки ризиків ЗЕД промислового підприємства (рис.1) [5; 20; 23; 24; 27].

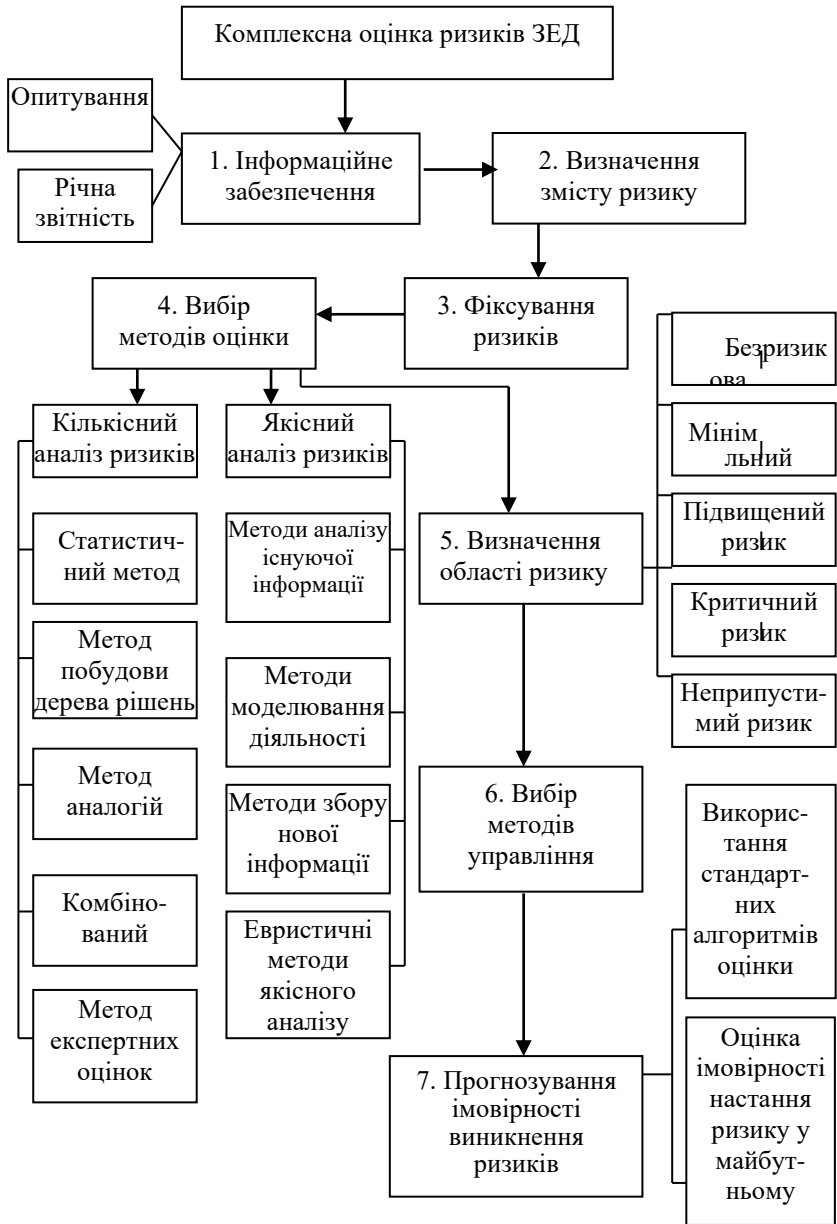

Рис.1. Узагальнена послідовність оцінки ризиків

ЗЕД підприємства

Узагальнено авторами на основі [5; 20; 23; 24; 27]

На першому етапі необхідно отримати інформацію, яка буде використана в процесі аналізу та оцінки рівня ризиків ЗЕД промислових підприємств.

Під час другого та третього етапу доцільно визначити зміст ризиків та зробити фіксацію ризиків, тобто обмежити кількість існуючих ризиків, використовуючи досвід впровадження аналогічних проєктів. Цей принцип ґрунтується на обліку найбільш значимих і найпоширеніших ризиків для зовнішньоекономічної діяльності [3; 5].

Четвертий етап в оцінці ризиків зовнішньоекономічної діяльності призначений для поетапного вибору існуючих підходів аналізу ризиків.

У загальному вигляді систему методів оцінки ризиків зовнішньоекономічної слід поділити на дві групи:

якісні методи оцінки ризиків, з допомогою яких здійснюється виявлення зовнішньоекономічних ризиків, властивих реалізації передбачуваного рішення: визначенні структури ризиків; виявлення найбільших ризикових регіонів в розробленому алгоритмі прийнятого рішення;

Головне завдання цих методів – визначення факторів ризику, етапів роботи, при виконанні яких ризик виникає, тобто встановлення потенційних сфер ризику [3; 29].

Методи якісного аналізу можна розділити на чотири групи: методи, що базуються на аналізі наявної інформації; методи збору нової інформації; методи моделювання діяльності організації; евристичні методи якісного аналізу.

Підсумкові результати якісного аналізу ризику, у свою чергу, є вихідною інформацією для проведення кількісного аналізу;

кількісні методи оцінки підприємницьких ризиків, застосування яких базується на основі даних, отриманих при якісній оцінці, тобто оцінюються тільки ті ризики, які присутні при здійсненні конкретної операції. При кількісному аналізі, ризику необхідно визначити розмір, як окремих ризиків, та і ризику проєкту в цілому. Даний аналіз ризику, тобто кількісне (числове) визначення ступеня окремих ризиків і ризику ЗЕД промислового підприємства в цілому, що є теж досить складною проблемою.

При кількісній оцінці ризиків підприємства найчастіше застосовують такі методи: статистичний аналіз; аналітичний та нормативний методи; метод експертних оцінок та метод аналізу чутливості; метод аналізу ризику з використанням дерева рішень; метод аналогій.

На основі проведеного у роботі [24] аналізу методів кількісної оцінки ризиків авторами доповнені критерії такого аналізу, що дозволяє повною мірою розкрити всі позитивні та негативні аспекти їх використання у практиці підприємств.

В таблиці 5 наведений критеріальний аналіз методів кількісної оцінки ризиків.

Таблиця 5

Аналіз методів кількісної оцінки ризиків
(доповнено авторами на основі [24])

Методи	Характеристика методу	Умови застосування	Рівень точності оцінки	Рівень витратності застосування	Рівень адаптації до змінних умов	Можливість прогнозування
1	2	3	4	5	6	7
Метод аналогій	Використання даних про аналогічні проекти, які виконувалися у порівнянних умовах.	Наявність аналогів	Низький	Середній	Низький	Низька
Метод аналізу чутливості	Виявлення чутливості оціночних показників проекту при зміні значень вхідних величин	Наявність детальної інформації про проект	Середній	Низький	Середній	Низький
Метод побудови дерева рішень	Розгляд різних варіантів рішення, які можуть бути прийняті, у вигляді гілок дерева	Відомі фактори ризику	Високий	Високий	Високий	Високий
Нормативний метод	Використання системи фінансових коефіцієнтів, які розраховані для конкретного підприємства	Відомі основні фінансові показники	Низький	Низький	Низький	Низький

Продовження табл. 5

1	2	3	4	5	6	
	порівнюють з нормативними значеннями.	діяльності				
Метод експертних оцінок	Оцінка ризику виконується на основі суб'єктивних думок експертів-фахівців у конкретній галузі діяльності.	Дефіцит інформації	Низький	Високий	Середній	Середній
Метод фінансової стійкості	Визначення фінансових можливостей підприємства в майбутньому	Відомий баланс підприємства	Середній	Низький	Високий	Високий
Аналітичний метод	Використання традиційних показників оцінки ефективності інвестиційних і інноваційних проектів та порівняння їх показниками аналогічних проектів	Наявність детальних відомостей про проект	Середній	Низький	Середній	Середній
Статистичний метод	Кількісна оцінка ризику за допомогою методів математичної статистики.	Відомі дані про минулі періоди	Низький	Середній	Високий	Високий

На основі запропонованої в роботі А.О. Старостиної та В.А. Кравченко [35, с. 46] характеристики методів якісної оцінки рівня ризику, яка дозволяє оцінювати можливі наслідки подій та відповідну ймовірність того, що ці події відбудуться, авторами запропонований критеріальний аналіз цих методів (табл. 6).

В науковій літературі найбільш розповсюдженими і універсальними є такі методи: експертних оцінок; статистичний; аналітичний; побудова дерева рішень; використання аналогій; нормативний та рейтинговий.

Таблиця 6

Критеріальний аналіз методів якісної оцінки рівня ризику(доповнено авторами на основі [34])

Методи	Характеристика методу	Врахованя різного рівня ризику	Рівень точності оцінки	Рівень просторо розрахунків	Рівень адаптації змінних умов	Можливість прогнозування
1	2	3	4	5		
Аналіз наслідків	Дослідження фінансового стану підприємства та вплив на його життєздатність загрозливих факторів	Високий, помірний, слабкий	Середній	Високий	Середній	Середній
Аналіз імовірності отримання збитку	Аналіз ймовірності настання події у відсотках протягом певного періоду часу	Високий, помірний, низький	Середній	Низький	Середній	Середній
Аналіз імовірності отримання сприятливих можливостей	Оцінка ймовірності настання події у відсотках протягом певного періоду часу при врахуванні шляхів нейтралізації	Високий, помірний, низький	Середній	Низький	Середній	Середній
Експертний метод	Опитування кваліфікованих спеціалістів із наступною статистико-математичною обробкою результатів цього опитування	Катастрофічний, критичний, допустимий, малий, мінімальний	Низький	Високий	Середній	Середній

Проведений авторами критеріальний аналіз методів кількісної та якісної оцінки ризиків дозволив зробити такі висновки:

1) кожен з розглянутих та проаналізованих методів має свої переваги та недоліки залежно від критеріїв його аналізу;

2) від повноти критеріїв аналізу залежить точності обґрунтування доцільності використання того чи іншого методу;

3) не можна віддавати перевагу тільки кількісним, чи тільки якісним методам оцінки ризику;

4) використання комплексного підходу у проведенні оцінки ризиків при оптимальному співвідношенні кількісних та якісних методів дають змогу сформулювати повне уявлення про рівень, характер їх впливу на спрогнозувати можливі наслідки для підприємства.

П'ятий етап оцінки рівня ризику зовнішньоекономічної діяльності полягає у визначенні області ризику (без ризикова область, мінімальний ризик, підвищений ризик, критичний ризик, неприпустимий ризик), на основі якої і визначаються заходи щодо управління ризиками. У зовнішньоекономічній діяльності переважно використовують, як показник ступеню ризику математичне очікування, а також показники допустимого, критичного та катастрофічного ризику. Знання цих показників дозволяє робити висновки та приймати рішення щодо здійснення певної зовнішньоекономічної операції.

Шостий етап полягає у розробці дієвих заходів щодо впливу на ризик та управління ним.

У цьому контексті на рис. 2 наведені узагальнені заходи підприємств щодо управління ризиками.

Для обґрунтування використання методу оцінки ризику зовнішньоекономічної діяльності необхідно визначити його ефективність за такими критеріями як:

вибір критичного параметра ризику, який знаходиться в певних межах та має не виходити за ці межі (критичні значення – рівень катастрофічного або високого ризику);

економічна вигода, під якою, на думку авторів, слід розуміти не завжди прийняття ефективного управлінського рішення та отримання прибутку, а вибір найбільш оптимального рішення щодо управління ризиками, яке сприятиме мінімізації їх впливу. Тому в даному контексті варто вести мову саме про оптимізацію управління ризиками у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Рис. 2. Методи управління ризиками у зовнішньоекономічній діяльності підприємства

До методів управління ризиками у зовнішньоекономічній діяльності підприємства слід віднести:

виключення ризиків, який передбачає відмову від укладання зовнішньоторговельного контракту у цілому, або ж від здійснення окремої зовнішньоекономічної операції. При цьому особливої уваги заслуговують питання оцінки перспектив подальшого співробітництва з іноземним контрагентом на основі прогнозування ймовірності виникнення повторних ризикових ситуацій у майбутньому;

прийняття ризиків полягає у чіткому усвідомленні керівництвом підприємства про можливе настання ризикової ситуації та прийняття на себе відповідальності за ризики та управління ними. На думку авторів, використання даного методу доцільне тільки при умові високого рівня фінансової стійкості підприємства, що забезпечить покриття можливих втрат від настання ризикової ситуації. Так як розглядаються ризики у зовнішньоекономічній сфері, то слід враховувати рівень міжнародної конкурентоспроможності підприємства, його конкурентні переваги на зовнішніх ринках та потенціал до розширення ринкових сегментів;

зниження ризиків передбачає розробку дієвих заходів щодо зниження витрат, пов'язаних з ризиками. На думку авторів, використання цього методу супроводжується організацією роботи по виявленню, ідентифікації (за видами, характером, рівнем впливу, можливими наслідками), оцінці (якісній та кількісній) ризиків та прогнозуванню ймовірним фінансових втрат від їх настання, а також розробці заходів по їх зниженню з урахування особливостей прояву кожного з них;

передача ризиків передбачає перенесення відповідальності за ризикову ситуацію або ж на контрагента, або ж на треті особи, що знижує обсяг фінансових втрат. Однак використання даного методу є обмеженим через значні складнощі у досягненні домовленості з іноземними контрагентами або третіми сторонами по прийняттю ризику через відсутність реальних вигод від цього. Підприємству необхідно надати такі аргументи або ж безперечні переваги для протилежної сторони, які б повністю задовольнили їх потреби у такій взаємодії;

страхування ризиків передбачає сплату підприємством на початку фінансового періоду страхову премію і гарантує собі компенсацію збитків у майбутньому[20]. На думку авторів, страхування ризиків повинно розглядатись значно ширше, враховуючи можливості підприємства створювати самостійно резерви для покриття можливих збитків від настання ризикової ситуації. А для підприємств, які працюють у зовнішньоекономічній сфері, створення таких фондів є вкрай необхідним через підвищений рівень невизначеності (а в багатьох випадках і волатильності) релевантного зовнішнього середовища. З цією метою розглянемо існуючу у науковій літературі [20, 26]

методику розрахунку страхової премії при страхуванні ризику та фонду ризику при самострахуванні.

Так, вартість підприємства наприкінці фінансового періоду при здійсненні страхування можна виразити формулою:

$$S_1 = (S - P) + r \times (S - P), \quad (1)$$

де S_1 – вартість підприємства на кінець фінансового періоду при страхуванні;

S – вартість підприємства на початок фінансового періоду;

P – розмір страхової премії;

r – середня дохідність робочих активів.

Величина збитків не впливає на вартість підприємства, оскільки їх, якщо і припускають, то повністю компенсують за рахунок виплачених страхових компенсацій.

При самострахуванні підприємство сповна зберігає власний ризик і формує спеціальний резервний фонд – фонд ризику. Вплив на величину вільних активів повністю збереженого ризику можна оцінити за наступною формулою (модель Хаустона):

$$S_r = (S - L) + r \times (S - L - F) + i \times F, \quad (2)$$

де S_r – вартість підприємства на кінець фінансового періоду при повністю збереженому ризику;

L – очікувані втрати від розглянутих ризиків;

F – величина резервного фонду ризику;

i – середня дохідність активів фонду ризику.

При самострахуванні підприємство зазнає двох видів збитки – прями й непрямі. Прямі збитки виражаються у вигляді очікуваних річних втрат L . Окрім очікуваних втрат L , певні засоби мають бути спрямовані до резервного фонду L , щоб забезпечити компенсацію очікуваних втрат, до того ж, із деяким запасом. Передбачають, що активи зберігаються в резервному фонді у найбільш ліквідній формі, ніж активи, що інвестовані у виробництво, тому вони дають менший дохід.

Порівняння значень S_I і S_r дає змогу стверджувати про порівняльну економічну ефективність страхування і самострахування.

Для більшої точності розрахунків необхідно враховувати дисконтування грошових потоків, унаслідок розподілу збитків за часом, затримок у виплаті страхового відшкодування, пов'язаних із оформленням і пред'явленням претензій, та інфляцією.

З моделі Хаустона можна визначити умову ефективності використання страхування на підприємстві для захисту від ризиків. Математично дану умову можна виразити так:

$$S_I > S_r. \quad (3)$$

Це свідчить про те, що вартість підприємства на кінець фінансового періоду при страхуванні має бути вищою.

Підставляючи у формулу нерівність 3 вирази 1 і 2 та провівши деякі перетворення, отримаємо наступний вираз:

$$P < L_{ch} + F \times \frac{r - i}{1 + r}, \quad (4)$$

де P – страхова премія;

L_{cp} – приведені середні очікувані збитки;

F – розмір фонду ризику при здійсненні самострахування;

r – середня прибутковість на працюючі активи;

i – середня прибутковість на активи фонду ризику.

З формули 4 можна визначити максимально допустимий розмір страхової премії, якщо зробити певні припущення про величини, що його формують. Два ключових параметри, від яких залежить дотримання або недотримання згаданої нерівності, – це середні очікувані збитки L_{cp} і розмір резервного фонду ризику F . Розглянемо основні закономірності, характерні для цих величин.

Для коректності розрахунку у формулі 1.4 необхідно використовувати значення очікуваних збитків L_{cp} , на початок фінансового періоду. Реальні збитки розподілені за періодом спостереження, і ті з них, що відбулися раніше за часом, сильніше впливають на зміну вартості підприємства. В даному випадку для коригування величини L_{cp} можна використовувати стандартні процедури дисконтування фінансових потоків.

Необхідний розмір фонду ризику F , що його має сформувати підприємство при самострахуванні, можна оцінити, базуючись на таких міркуваннях. Грошові кошти фонду ризику підприємство також використовує для вилучення прибутку, оскільки вони є «тимчасово вільними» доти доки не знадобляться для компенсації збитків. У випадку, коли ефективність використання фонду ризику дорівнювала ефективності використання виробничих активів (тобто $r = i$), то умови ефективності страхування, заданої формулою 1.4, ніхто ніколи не дотримувався б, оскільки страхова премія P завжди більша від середніх очікуваних збитків $L_{cp} \cdot P > L_{cp}$.

Ця обставина впливає зі структури страхового тарифу, оскільки у неї закладені крім величини середніх збитків, витрати на ведення справ і прибуток страхової компанії (а також інші компоненти). Страхування завжди було б менш економічно вигідне, ніж самострахування. Враховуючи високий рівень ліквідності активів у фонді ризику ($r > i$), самострахування буде менш вигідним порівняно зі страхуванням. Розмір фонду ризику визначається відповідно до суб'єктивного сприйняття ризику з боку страхувальника. Для оцінки даного чинника в моделі використане поняття максимально прийнятного рівня збитку L_{cp} .

Величина фонду ризику дорівнює величині максимально прийнятного збитку:

$$F = L_{max}. \quad (5)$$

Звідси можна знайти кінцевий варіант умови економічної ефективності використання страхування для покриття ризиків підприємства, який виражається формулою:

$$P < L_{ch} + L_{max} \times \frac{r - i}{1 + r}. \quad (6)$$

Важливо відзначити, що формула 6 визначає максимально прийнятний для страхувальника розмір страхової премії з урахуванням внутрішніх властивостей ризиків, що їх страхують, і які описують у моделі параметрами L_{cp} і L_{max} . Ці параметри можуть бути визначені на основі статистичних даних. За їх відсутності як наближених значень L_{max} і L_{cp} можна

використовувати дані щодо підприємств-конкурентів, підприємств-закордонних партнерів або зробити вибірку обсягів річного збитку від настання даних ризиків за достатньо тривалий період та скоригувати на зміни цін та валютного курсу для адекватності порівняння з поточним періодом.

У навчальному посібнику В. В. Лук'янової та Т. В. Головач запропоновано розраховувати величину страхового резервного фонду підприємства двома способами:

пропорційно сукупним доходам підприємства, які потрібно скоригувати на розмір середньорічного темпу інфляції з метою запобігання інфляційних ризиків;

пропорційно сумі активу балансу підприємства [26, с. 229].

На думку авторів, дана методика може використовуватись у зовнішньоекономічній діяльності вітчизняних підприємств через простоту розрахунків та чітку узгодженість з фінансовими результатами підприємства.

Отже, у сучасній господарській та зовнішньоекономічній діяльності вітчизняних підприємств управління ризиками є важливою складовою системи управління в цілому, яка дозволяє спрогнозувати можливі результати його функціонування у швидко змінюваному та мало прогнозованому зовнішньому середовищі. При цьому робота щодо моніторингу, оцінки та прогнозування ризиків повинна здійснюватись постійно, з метою швидкої адаптації до мінливих умов зовнішнього середовища функціонування підприємства та з використанням широкого управлінського інструментарію.

1. 4. Методичні аспекти формування ефективної стратегії управління ризиками у зовнішньоекономічній діяльності підприємства

Ефективне управління ризиками на рівні підприємства є необхідною складовою його успішної діяльності. Для зниження можливих втрат, пов'язаних з економічним ризиком, підприємство повинно оцінити можливі збитки, вирішити які види ризиків і в якому обсязі брати на себе, а відповідальність за які передавати іншим суб'єктам.

Практика діяльності промислових підприємств України доводить значущість концентрування уваги саме на ризиках, які виникають як вже в процесі здійснення зовнішньоекономічних операцій, так і на етапі пошуку нових ринків збуту, пошуку партнерів, проведення переговорів та укладення контрактів [41].

Результати кількісної та якісної оцінки ризиків повинні враховуватись при розробці довгостроково плану дій з управління ними – стратегії управління ризиками, яка є складовою зовнішньоекономічної стратегії підприємства у цілому. З цією метою авторами розроблений та запропонований процес формування стратегії управління ризиками у зовнішньоекономічній діяльності промислового підприємства, який наведений на рис. 3.

Першим видом аналізу, який доцільно використовувати у моделі управління ризиками у зовнішньоекономічній діяльності є економетрична модель, за допомогою якої, аналізуючи дані за певний проміжок часу, можна підтвердити чи спростувати наявність залежності між результативним показником та обраними факторами, побачити певні тенденції впливу кожного з обраних факторів на результативний показник та, базуючись на отриманих результатах, прогнозувати подальшу динаміку розвитку результативного показнику. Використовувати даний аналіз доцільно саме на початку, адже завдяки йому, обравши в якості результативного показника темпи зростання обсягів експорту, можна спрогнозувати зростання чи зменшення їх рівня у майбутньому, залежно від обраних факторів.

Автори наголошують на необхідності включення в модель як факторів внутрішнього середовища підприємства, так і факторів зовнішнього середовища.

Це особливо актуально для підприємств зовнішньоторговельної сфери, прибутковість якої залежить переважно від змін ринкової кон'юнктури, державного регулювання, поведінки конкурентів на цільових зовнішніх ринках тощо. Результати моделювання впливу факторів на темпи зростання обсягів експорту підприємства доводять доцільність та необхідність врахування як можливих внутрішніх змін, так і змін зовнішнього середовища його функціонування.

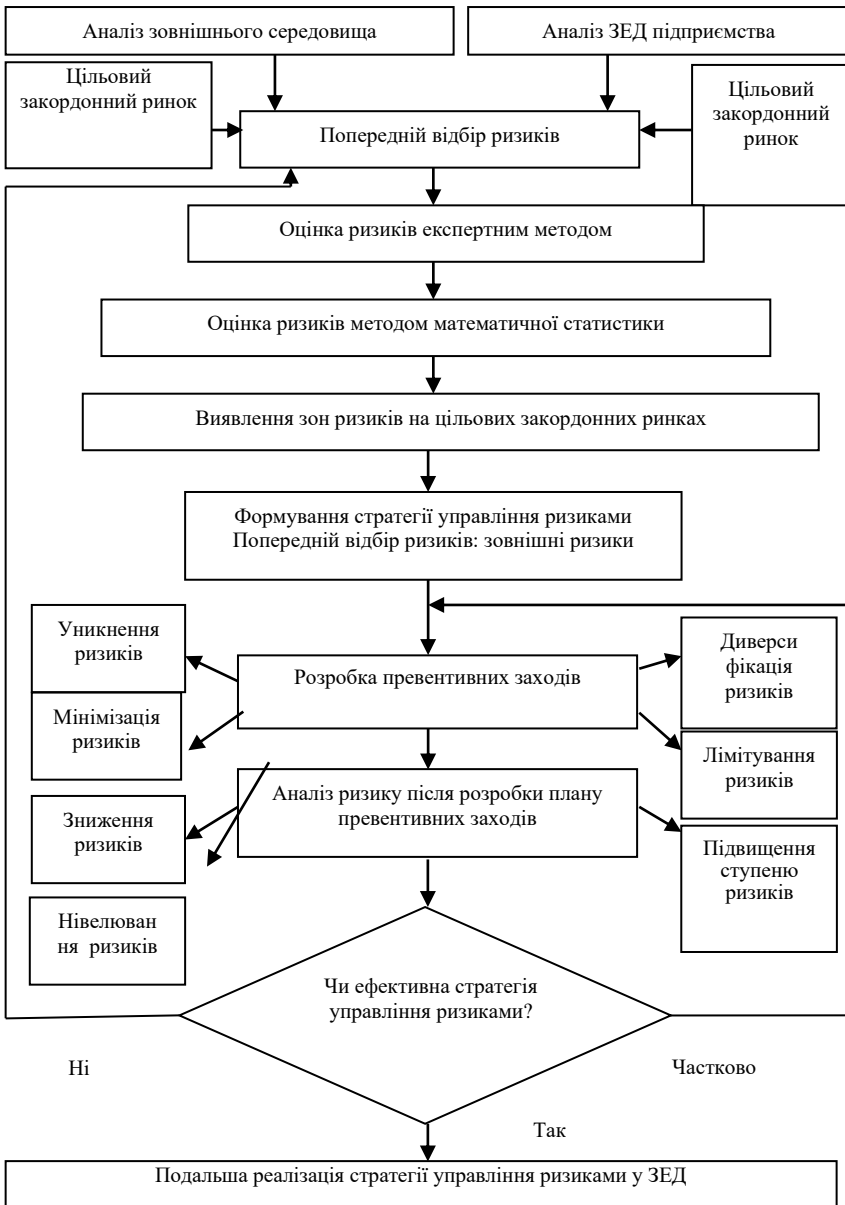

Рис. 3. Процес формування стратегії управління ризиками ЗЕД підприємства (розроблено авторами)

При цьому авторами встановлено, що вплив факторів зовнішнього середовища функціонування підприємства є більш значущим, ніж факторів внутрішнього середовища. Дані висновки обґрунтовують необхідність оцінки ризиків у зовнішньоекономічній діяльності підприємства.

В якості методу оцінки ризиків у зовнішньоекономічній сфері доцільно обрати експертний метод, який є одним з найбільш поширених та універсальних. При цьому на особливу увагу заслуговує процес вибору експертів, якими повинні бути або провідні спеціалісти підприємства у сфері міжнародного бізнесу, безпосереднє керівництво, або ж залучені зовнішні експерти – представники консалтингових компаній, які працюють у конкретному галузевому сегменті та володіють необхідною інформацією про наявні та потенційні закордонні ринки збуту підприємства (місткість, рівень та характер конкуренції, ціни, бар'єри входу на ринок тощо).

Для проведення експертної оцінки автори пропонують в якості факторів ризику для українських підприємств обирати такі:

- політична нестабільність в Україні;
- підвищення рівня митного оподаткування імпорту продукції на цільових ринках;
- зростання цінової конкуренції на цільових закордонних ринках;
- політична стабільність в країнах походження партнерів підприємства;
- ритмічність постачання сировини та матеріалів;
- конвертованість української гривні відносно євро (для європейських ринків);
- конвертованість української гривні відносно долару (для ринків інших країн);
- зростання цін на енергоносії як сучасна тенденція розвитку світового ринку енергоресурсів;
- виконання підприємством зобов'язань за експортними контрактами;
- чітка та ритмічна організація збуту продукції на експорт;
- можливість отримання короткострокового кредиту для модернізації та оновлення обладнання.

Саме ці критерії, на думку авторів, повною мірою відображають рівень соціально-економічного розвитку країни, що дозволить підприємствам приймати оптимальні управлінські рішення щодо формування та реалізації стратегії управління зовнішньоекономічними ризиками.

Оцінку рівня ризику пропонується проводити за стобальною шкалою, де:

- 90-100 балів – ризик відсутній;
- 70-89 балів – ризик незначний;
- 50-69 балів – ризик помірний;
- 30-49 балів – ризик вище середнього;
- 10-29 балів – ризик високий;
- 0-9 балів – ризик катастрофічний.

Після проведення оцінки формується матриця балів, яка потім перетворюється у матрицю рангів і розраховується сума і середній ранг факторів ризику

На основі проведеного у розділі 2.3 аналізу існуючих методів оцінки ризиків у зовнішньоекономічній діяльності промислових підприємств доцільно використовувати нарівні з методом експертних оцінок метод математичної статистики для обґрунтування необхідності та доцільності розробки та впровадження стратегії управління ризиками. Інструментами методу математичної статистики є:

- ймовірність появи випадкової величини (P_i);
- математичне очікування (M) чи середнє значення (X) досліджуваної випадкової величини;
- дисперсія ($D = \delta^2$);
- стандартне середньоквадратичне відхилення (δ);
- коефіцієнт варіації (γ);
- розподіл ймовірності досліджуваної випадкової величини.

Для прийняття рішень потрібно знати величину ризику, що вимірюється двома критеріями: середнім очікуваним значенням (математичне очікування) та коливанням можливого результату.

Середнє очікуване значення – це середньозважене значення величини події, що зв'язана з невизначеною ситуацією:

$$M = \sum_{i=1}^n X_i \times P_i, \quad (7)$$

де M – середнє очікуване значення;

P_i – імовірність появи випадкової величини;

n – кількість величин;

X_i – значення випадкової величини.

Дисперсія випадкової величини розраховується за формулою:

$$D(x) = \sum_{i=1}^n P_i \times (X_i - M)^2, \quad (8)$$

де $D(x)$ – дисперсія випадкової величини.

Середньоквадратичне відхилення визначається за формулою:

$$\delta = \sqrt{D(x)}, \quad (9)$$

де δ – середньоквадратичне відхилення.

Для аналізу використовують коефіцієнт варіації, за допомогою якого можна порівнювати коливання досліджуваного показника.

В економічній статистиці [4; 5; 16; 29; 35; 37] встановлена така оцінка різних значень коефіцієнта варіації:

до 10% – слабе коливання;

до 10-25% – помірне;

понад 25% – високе.

Для управління прийнятими ризиками підприємству доцільно розробити стратегію управління ризиками, основною метою якої є зниження можливих втрат підприємства.

Розробка стратегії управління ризиками у сфері зовнішньоекономічної діяльності передбачає виконання наступних етапів:

1) уточнення стратегії підприємства по управлінню ризиками і вибір процедур управління;

2) попередній відбір ризиків;

3) визначення превентивних заходів та формування плану превентивних заходів;

4) аналіз ризиків після розробки плану превентивних заходів;

5) остаточне формування стратегії управління ризиками;

6) контроль реалізації стратегії управління ризиками;

7) оцінка ефективності реалізації програми управління ризиками.

На основі узагальнення результатів проведеного за запропонованою методикою дослідження факторів впливу на

зовнішньоекономічну діяльність промислового підприємства на визначених цільових закордонних ринках необхідно визначити рівень ризику при настанні події, обумовленої визначеними факторами ризику, з урахуванням імовірності її настання та вказати зони ризику для вибору відповідної стратегії управління.

В комплекс превентивних заходів щодо її реалізації необхідно доцільно включити:

передавання частини ризиків, які можуть негативно вплинути на фінансову стійкість підприємства;

передавання всіх ризиків, які можуть негативно вплинути на фінансову стійкість підприємства;

відмову від тих видів діяльності, які можуть негативно вплинути на фінансову стійкість.

У табл. 7 наведено запропонований авторами комплекс превентивних заходів підприємства для реалізації обраної стратегії.

Таблиця 7

Запропоновані превентивні заходи для реалізації стратегії управління ризиками у зовнішньоекономічній діяльності промислових підприємств

Фактор ризику	Способи впливу на ризик	Результат
1	2	3
Підвищення рівня митного оподаткування експорту	Зниження витрат на виробництво	Оптимізація експортної ціни
Зростання цінової конкуренції на цільовому закордонному ринку	Зниження витрат на виробництво	Оптимізація експортної ціни
Виконання плану постачання сировини та матеріалів	Оптимізація термінів і обсягів постачання	Ритмічність виробництва
Політична стабільність в країнах-імпортерах	Диверсифікація експортної діяльності	Підвищення ефективності експортної діяльності

Продовження табл. 7

1	2	3
Виконання зобов'язань за експортними контрактами	Лімітування ризику на рівні 10%	Підвищення ефективності експортної діяльності
Організація збуту продукції на експорт	Оптимізація термінів і обсягів збуту	Ритмічність збуту
Отримання короткострокового кредиту	Формування страхового резервного фонду	Фінансова стійкість підприємства
Зростання цін на енергоносії	Зниження енергомісткості виробництва	Збереження конкурентних позицій на цільових закордонних ринках
Конвертованість української гривні відносно долару	Використання мультивалютних обмовок	Оптимізація валютно-фінансових умов контрактів
Політична нестабільність в Україні	Формування страхового резервного фонду	Фінансова стійкість підприємства

З табл. 7 видно, що в управлінні ризиками зовнішньоекономічної діяльності промислового підприємства не використовується декілька прийомів через різний рівень та характер впливу факторів ризику, а до кожного фактора необхідно обрати свій спосіб управління ризиком для досягнення певного результату. Найбільш проблемним є гнучка адаптація до цінових змін на цільовому закордонному ринку та ринках сировини, що обумовлює необхідність пошуку резервів зниження собівартості продукції або зниження енергомісткості виробництва шляхом пошуку альтернативних джерел енергії або придбання енергозберігаючої технології, що потребує додаткових грошових витрат підприємства.

Отже, управління ризиками у зовнішньоекономічній сфері є однією з найбільш гострих та поширених проблем серед вітчизняних промислових підприємств-експортерів. Значними перешкодами на її вирішенні постають як значні фінансові

труднощі, з якими стикаються підприємства особливо у теперішній час – час пандемії, а також відсутність комплексного підходу щодо організації процесу по виявленню, ідентифікації, оцінці ризиків, після чого вже можна говорити про розробку стратегії управління ризиками. І справа не тільки у специфіці ведення міжнародного бізнесу, необхідності врахування цілого комплексу політичних, економічних, соціальних, навіть соціокультурних особливостей розвитку країн походження компаній – партнерів, стільки у небажанні докладати зусилля по проведенню такої широкомасштабної роботи як управління ризиками. В подальшому такі прорахунки в управлінській діяльності підприємства можуть коштувати значних втрат, яких можна попередити, спрогнозувати та оптимізувати. Автори наголошують саме на використанні терміну «оптимізація» в даному контексті, оскільки мінімізувати ризик в кожній конкретній ситуації не завжди можливо – все залежить як від рівня та характеру впливу зовнішніх та внутрішніх факторів, можливості їх оцінки та точності прогнозування подальших наслідків. Тому комплексне та адаптивне використання наявного в науковій економічній літературі методичного інструментарію оцінки ризиків у зовнішньоекономічній діяльності сприятиме зниженню рівня їх впливу на фінансові результати, що у перспективі дасть підприємству змогу забезпечити не тільки фінансову стійкість, а й значні конкурентні позиції на цільових закордонних ринках.

Список джерел

1. Бланк И. А. Основы финансового менеджмента. К.: Ника-Центр, 1999. 511 с.
2. Венецький І. Г. Основні математико-статистичні поняття й формули в економічному аналізі. К.: КНЕУ, 2006. 280с.
3. Вербицька Г. Л. Оцінка економічного ризику. *Актуальні проблеми економіки*. 2004. № 4. С. 129–136.
4. Ризикологія в зовнішньоекономічній діяльності: навч. посіб. / В. В. Вітлінський, С. І. Наконечний, О. Д. Шарапов; під ред. В. В. Вітлінського. К.: КНЕУ, 2007. 432с.
5. Волкодаева Е., Ханбикова Л. Классификация рисков как инструмент подсистемы управления бизнес-процессами внешнеэкономической деятельности промышленных предприятий. *Вестник Самарского государственного университета*. 2013. № 4. С.26–29.

6. Гранатуров В. М. Экономический риск: сущность, методы измерения и путиснижения: Учебное пособие. М.: Дело и сервис, 1999. 112 с.
7. Грачева М. В. Анали зпроектных рисков: Учебное пособие для вузов. М.: ЗАО “Финстатинформ”, 2009. 216 с.
8. Григоре’ва М. І. Удосконалення системи управління ризиками зовнішньоекономічної діяльності у бізнес-плануванні. *Наукові праці МАУП*. 2015. Вип. 44(1). С. 192–200.
9. Дегтярева О. И. Управление рисками в международномбизнесе: учеб. пособ. М.: МГИМО-Университет, 2006. 270 с.
10. Диденко О.Н. Категория “риск” и “неопределенность” в развивающихся системах. *Вісн. Сум. держ. ун-ту. Сер.: Економіка*. 2008. №7. С.150–157.
11. Евтеев А. М. Минимизация рисков во внешнеторговой деятельности: структурно-функциональный подход: автореферат дис. кандидата экономических наук: 08.00.14. Ростов-на-Дону, 2006. 25 с.
12. Ечкалов Д.С. Страховая защита внешнеэкономических контрактов: дис. канд. экон. наук: 08.00.10. Москва, 2006. 215 с.
13. Єрмакова О.,ВінникП., Сазонов В.Щодо мінімізації ризиків експорту української металопродукції. *Економіст*. 2010. №3. С.36–40.
14. Иванов А. Классификация рисков. *Риск*. 2006. № 6/7. С.39–42.
15. Івашенко О. А. Фінансово-інституційні інструменти управління ризиками у зовнішньоекономічній діяльності: дис. .канд. экон. наук: 08.05.01. К., 2006. 195 с.
16. Івченко І. Ю. Моделювання економічних ризиків і ризикових ситуацій. Навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2007. 344 с.
17. Кейнс Дж.М. Трактат о денежной реформе. Общая теория занятости, профента и денег: Реферат дайджест. К.: АУБ, 2009. 312 с.
18. Киселев А.П. Теория и практика современного бизнеса. К.: Либра, 2005. 248 с.
19. Клименюк М.М. Моделювання та оптимізація ризиків в економіці. *Наук. вісн. Волин. держ. ун-ту*. 2007. №3. С.77–80.
20. Конспект лекцій до вивчення дисципліни “Управління ризиками в ЗЕД” для студентів галузі знань 0305 “Економіка і підприємництво” денної форми навчання, освітньо-кваліфікаційного рівня “бакалавр” / Укладач Н. Є. Стрельбіцька. Тернопіль: ТНЕУ, 2010. 81 с.
21. Крамаренко В. И.,Твердохлебов Н. И. Страновые риски вовнешнеэкономической деятельности: учеб. пособ. Симферополь: ДиАйПи, 2012. 251 с.
22. Крупицкая О. С. Методы снижения рисков экспортно-ориентированных компаний: автореферат дис. кандидата экономических наук: 08.00.14. Санкт-Петербург, 2009. 19 с.
23. Левченко М. О. Методи оцінки ризиків зовнішньоекономічної діяльності машинобудівного підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2010. № 6. С. 190–194.

24. Левченко М. О. Формування механізму управління ризиками у зовнішньоекономічній діяльності машинобудівних підприємств: дис. канд. екон. наук: 08.00.04. Хмельницький, 2013. 249 с.
25. Левяков О. Риски внешнеэкономической деятельности. URL :<http://www.src-master.ru/article27188.html> (дата звернення 20.02.2021).
26. Лук'янова В. В., Головач Т. В. Економічний ризик: навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2007. 464 с.
27. Мاستикаш О.І. Класифікація ризиків. Наук. праці УДАЗ ім. О.С.Попова. 2006. № 4. С.33–38.
28. Матвійчук А. В. Аналіз і управління економічним ризиком. К. : Центр навчальної літератури, 2005. 347 с.
29. Маханець Л. Л. Моделювання ризику в зовнішньоекономічній діяльності: автореф. дис. канд. екон. наук : 08.03.02. К., 2002. 20 с.
30. Машина Н. І. Економічний ризик і методи його вимірювання. К.: Центр навчальної літератури, 2007. 188 с.
31. Осипов Д. Система управления рисками. *Рынок ЦБ*. 2008. №2. С.75–76.
32. Приходько В. Риск и неопределённость в банковской деятельности. *Бизнес-информ*. 2007. №8-11. С.25–33.
33. Рогов М.А. Риск-менеджмент. М.: Финансы и статистика, 2007. 119 с.
34. Свідерська А. Поняття та класифікація ризиків у зовнішньоекономічній діяльності підприємства. *Галицький економічний вісник*. Тернопіль : ТНТУ, 2014. Том 46. № 3. С. 113–121.
35. Старостіна А. О.,Кравченко В. А. Ризик-менеджмент теорія і практика: навч. посіб. К.: ІВЦ «Видавництво “Політехніка”», 2009. 200 с.
36. Тэпман Л. Н. Риски в экономике. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2008. 380 с.
37. Устенко О.Л. Теории экономического риска. К.: МАУП, 2007. 164 с.
38. Уткин Э. А. Риск-менеджмент. М.: Ассоциация авторов и издателей “ТАНДЕМ”, 2005. 288 с.
39. Финкельштейн О.Б. Риски и их классификация. *Экономика и управление*. 2008. №1. С.6–8.
40. Хохлов Н.В. Управление риском: Учеб. пособие для вузов. М.: ЮНИТИ. 2006. 239 с.
41. Шахов В.В. Риски: теоретический аспект. *Финансы*. 2005. №7. С.33–36.
42. Шталь Т. В. , Бестужева С. В., Тишкевич С. С. Проблеми вдосконалення управління міжнародною контрактною діяльністю підприємства. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі і послуг: зб. наук. праць*. Х.:ХДУХТ, 2017. Вип. 2 (26). С. 180–196.

© Бестужева С.В., Козуб В.О. , 2021

ЗМІСТ ТА АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ

ПЕРЕДМОВА	3
РОЗДІЛ 1. ЕКОНОМІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ У СФЕРІ МІЖНАРОДНОГО БІЗНЕСУ: ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОЇ СИСТЕМИ РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТУ	4
Бестужева С.В. - к.е.н., доцент, Козуб В.О. - к.е.н., доцент, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця	
1.1. Концептуальні підходи до визначення сутності та функцій ризику у зовнішньоекономічній діяльності підприємства	4
1.2. Аналіз теоретичних підходів до класифікації ризиків у зовнішньоекономічній діяльності підприємства	15
1.3. Методичне забезпечення оцінки ризиків зовнішньоекономічної діяльності підприємства	29
1.4. Методичні аспекти формування ефективної стратегії управління ризиками у зовнішньоекономічній діяльності підприємства	42
РОЗДІЛ 2. ПІДСТАВОВІ МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ РОЗРАХУНКОВОГО ВСТАНОВЛЕННЯ ХАРАКТЕРИСТИК НЕВИЗНАЧЕНОСТІ РЕЗУЛЬТАТУ ОЦІНКИ ВАРТОСТІ АКТИВІВ ЗА ПОРІВНЯЛЬНИМ ПІДХОДОМ	53
Поздняков Ю.В.- провідний експерт-оцінювач, представник Експертної Ради Українського товариства оцінювачів у Львівській області, Лапішко М.Л. - к.е.н., професор, Національний університет «Львівська політехніка»	
2.1. Порівняльний аналіз концепцій похибки і невизначеності	53
2.2. Оцінки похибок економічних вимірювань, як кількісні вимірники ступеня невизначеності їх результатів	58

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО, ФІНАНСОВОГО
ТА ЕКОНОМІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ**

МОНОГРАФІЯ

Головні редактори:

Савчук Лариса Миколаївна, к.е.н., професор,
Бандоріна Лілія Миколаївна, к.е.н., доцент
Національна металургійна академія України

Відповідальна за випуск: Вишнякова І.В.,
к.е.н., доцент

Підписано до друку 05.04.2021р. Формат 60x84 1/16.
Друк цифровий. Ум. друк. арк. 22,32.
Тираж 100 пр. Зам. № 137.

Видавництво «Пороги»,
49000, м. Дніпро, пр-кт Дмитра Яворницького, 60.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК № 7 від 21.02.2000.

ISBN 978-617-518-397-7